

Izvorni znanstveni članek (1.01)
 Bogoslovni vestnik 76 (2016) 3/4, 675—687
 UDK: 94(497.472)"19":27-725
 Besedilo prejeto: 04/2016; sprejeto: 07/2016

Vera Vetric

Katoliška kulturno-vzgojna oblika odpora proti italijanizaciji

Povzetek: Osrednja tema prispevka je prikaz delovanja slovenskih katoliških duhovnikov, večinskega dela slovenske intelektualne elite, ki so v času italijanskega fašističnega režima na Goriškem izkazovali zvestobo svojemu narodu s prevzemanjem vodilne vloge na vzgojnem, kulturnem in socialnem področju, medtem ko je večina laične inteligence zaradi tujega diktatorskega raznarodovalnega režima deželo morala ali hotela zapustiti. V prispevku skušamo v temeljnih obrisih prikazati značilnosti celotnega pastoralnega in kulturnega delovanja goriškega nadškofa Frančiška Borgia Sedeja (1854–1931) ter le bežno, z vidika pričevalcev, osvetliti lik nadškofa Carla Margottija (1891–1951), ki ga je nasledil. Slovenski zgodovinarji so obravnavanemu obdobju posvetili številne raziskave, v prispevku pa ga skušamo prikazati v luči ohranjanja spomina nekdanjih in še danes živečih pričevalcev o kulturno-vzgojnem, nenasilnem, a učinkovitem odporu katoliške duhovščine ter njenih sodelavcev proti italijanizaciji; njihov anti-fašizem je jugoslovanska revolucionarna oblast že med vojno in po njej prezrla in te pričevalce slovenstva ter katoliške vere kruto preganjala. V sodobnem slovenskem imaginariju je to zgodovinsko dejstvo v ozadju in bi si zaslužilo več pozornosti, predvsem pri mlajših generacijah.

Ključne besede: italijanizacija, Goriška, slovenski katoliški duhovniki, italijanski fašistični režim, nenasilni odpor, nadškof Frančišek Borgia Sedej, nadškof Carlo Margotti

Abstract: **Catholic Cultural and Educational Resistance Against Italianization**

The article describes the work of Slovenian Catholic priests and intellectual elite under the Italian fascist regime in the Gorica (Gorizia) region, who showed their fidelity to their own nation by assuming leading roles in the educational, cultural and social sphere, while the majority of the secular intellectuals fled the country because of the dictatorship. The pastoral and cultural activities of the Archbishop of Gorica Frančišek Borgia Sedej (1854–1931) are characterized, and the character of Archbishop Carlo Margotti (1891–1951) is assessed on the basis of eyewitnesses accounts. Many research studies by Slovenian historians have dealt with this period, yet we try to present it on the basis of accounts by witnesses, living or deceased, in the view of preserving historical memory. The historical fact of the non-violent but effective cultural and educational resis-

tance against Italianization carried out by the Catholic clergy and their co-workers is in the background of modern Slovenian consciousness but deserves more attention, especially among the younger generations.

Key words: Italianization, the Gorica (Gorizia) region, Slovenian Catholic priests, Italian fascist regime, non-violent resistance

1. Steber slovenstva v najmračnejšem obdobju primorske zgodovine – goriški nadškof dr. Frančišek Borgia Sedej (1906–1931)

»In mož, ti boš na svojem mestu pravi mož!« so bile besede Simona Gregorčiča, posvečene prijatelju monsinjorju Sedeju, Cerkljanu, ko je bil 25. marca 1906 v goriški stolnici slovesno ustoličen kot nadškof, knez in ilirski metropolit. Na prestolu goriških nadškofov je bil deseti po vrsti, in nihče ni slutil, da so tistega dne v Gorici ustoličili zadnjega slovenskega nadškofa.

Marija Sedej Menart, hčerka nadškofovega nečaka, se nadškofa v intervjuju, opravljenem 24. 4. 2015, spominja takole:

»O prastricu so mi pogosto govorili doma in povedali, da je bil na domačijo zelo navezan. Kot kmečki otrok je bil zelo skromen, včasih tudi hud, če so na škofiji pripravili preveč gosposko kosilo. Podpiral je goriške reveže. K sebi v Gorico je povabil nečakinjo Katarino Močnik, ki so ji starši tragično umrli, in ji omogočil, da se je v Gorici izšolala za učiteljski poklic. V družinskem spominu se je ohranila tudi vera v njegovo pomoč pri srečni vrnitvi mojih bratov iz italijanske vojske.«

Goriška nadškofija, ustanovljena po odpravi oglejskega patriarhata leta 1751 skupaj z videmsko nadškofijo, je prevzela skrb za Slovence nekdanjega patriarhata. Bila je večnacionalna in nadškof Sedej je zaradi odličnega znanja številnih jezikov lahko svoje poslanstvo opravljal nepristransko kot pravi pastir vsem vernikom. V pastirskih pismih je opozarjal na socialne probleme, na nevarnost porajajočih se ateističnih ideologij ter na pomen mladinske verske vzgoje. Pastoralno skrb je namenjal tudi kulturi in umetnosti: ustanovil je Društvo za zaščito oglejske bazilike in Škofijski muzej cerkvene umetnosti ter si kot predsednik Cecilijanskega društva v Gorici prizadeval za reformo cerkvene glasbe. Izpeljal je tudi gradnjo nove monumentalne stavbe malega semenišča v Gorici, ki jo je načrtoval že kardinal in nadškof dr. Jakob Missia.

Leta 1914 je Gorico prizadela prva svetovna vojna. Centralno semenišče (fakultetni teološki zavod) se je spremenilo iz »semenišča duha v semenišče gorja«, kot je to slikovito opisal Filip Terčelj (1931),¹ ker je semeniške prostore zasedel Rdeči križ. Z vsto-

¹ Filip Terčelj (1892–1946), duhovnik, pisatelj, pesnik, publicist, mučenec v postopku za beatifikacijo. Izjemna osebnost zaradi kulturnega delovanja na Goriškem v času fašizma. Doživel je konfinacijo, zapustil Goriško in se naselil v Ljubljani, leta 1946 pa so ga skupaj z duhovnikom Francem Krašno ubili pripadniki KNOJA.

pom Italije v vojno na strani antante proti Avstriji maja leta 1915 se je na slovenskem ozemlju goriške nadškofije razvila bojna črta: ljudje z desnega brega Soče so bili evakuirani in odpeljani v notranjost Italije, ljudje z levega brega Soče, z Goriškega in Tržaškega pa na Štajersko, Češko in v različna avstrijska taborišča. Nadškof je tja pošiljal svoje duhovnike; za italijanske begunce v Ljubljani je določil monsinjorja Luigija Fogarja (1882–1971), s prošnjami, da bi beguncem olajšali življenje, pa se je obračal na ministrstva na Dunaju. Tudi sam je moral zapustiti porušeno Gorico in se decembra 1915 skupaj s semeniščem preseliti v Stično. Goriško centralno semenišče je tako v Stični delovalo tri šolska leta; z rednimi predavanji v obnovljenem poslopju v Gorici so ponovno pričeli leta 1921.

Po razpadu Avstro-Ogrske je italijanska vojska začela prodirati v slovenske kraje. Ljudje so s strahom čakali na razplet pogajanj med vladama Kraljevine SHS in Kraljevine Italije, ki ga je duhovnik Ignacij Leban iz župnije Batuje na Vipavskem v svoji Kroniki 12. 11. 1920 opisal takole:

»Italijani in Jugoslovenci so se v sv. Marjeti pri Genovi pogodili. Italijani so se polastili vsega zasedenega ozemlja. Mi in celo Primorje z Notranjsko smo odcepljeni od Jugoslavije, ne da bi imeli kako zagotovilo, da se smemo v verskem in kulturnem oziru prosto gibati. Jugoslovensko ljudstvo je potrto. Vsi uradi zahtevajo vloge v italijanskem jeziku.« (Plahuta 2005, 78)

Nasprotno pa je rimski parlament 27. novembra 1920 Rapalsko mirovno pogodbo in določitev meje, s katero so si Italijani v primerjavi z določili Londonskega memoranduma leta 1915 pridobili celo več slovenskega ozemlja, sprejel z navdušenjem. S tem se je zaključilo šestindvajsetmesečno okupacijsko obdobje. Odgovorni italijanski politiki so se zavezali, da bodo vsi narodi imeli zaščito in da bodo Slovanom zavarovali svobodo jezika in kulture. Te obljube so bile lažne.

2. Vzgojno in kulturno delovanje nadškofa dr. Sedeja pod italijansko oblastjo

Slovenski nadškof je, kljub razočaranju nad razpletom pogajanj, v skladu s katoliškimi načeli novo oblast sprejel z vso lojalnostjo in odločno nadaljeval s svojim vzgojnim in kulturnim poslanstvom. V obnovljene prostore Goriškega centralnega semenišča so se tako leta 1921 ponovno naselili bogoslovci, v šolskem letu 1923/24 je bila ustanovljena pripravnica za srednje šole in v obnovljeno stavbo Goriškega malega semenišča, ki je bilo prav tako porušeno, se je vselilo štirinajst gojencev.

Nadškof je vernike bodril in jih spodbujal k verski prenovi, Slovence pa k ustanavljanju cerkvenih društev. Prizadeval si je za ustanovitev slovenske sekcije Katoliške akcije, a pri duhovnikih ni uspel, ker so hoteli biti neodvisni od italijanskega vodstva. Že leta 1920 je na Sedejevo pobudo oživelo delovanje Zbora svečnikov svetega Pavla, ustanovljenega leta 1899. Leta 1924 je bilo na Goriškem 72 Marijinih družb za dekleta, 17 za žene, 6 za fante, 54 Marijinih vrtcev za deklice in 35 za dečke, organizirali so

se marijanski in evharistični shodi. (Kralj 1988, 108–109)

Izjemnega pomena je bila z daljnosežno vizijo leta 1923 ustanovljena in še danes delujoča Goriška Mohorjeva družba. Papež Pij XI. ji je kot cerkveni bratovščini podelil apostolski blagoslov. Založba je do druge svetovne vojne – kljub občasnim zaplembam gradiva – vseskozi delovala, ker ji je to omogočil poznejši konkordat Vatikana z italijansko vlado, »ki je katoliško vero priznala kot državno vero in se država v verske zadeve ni smela več vmešavati.«²

Nadškof Slovenec, ki ljubezni do svojega naroda ni skrival, temveč jo je zapovedoval, medtem ko je kot katolik oblast spoštoval (kar je priporočal tudi vernikom in duhovnikom),³ je italijanskim nacionalističnim skrajnežem s svojim delovanjem dajal povod za gonjo proti njemu. K temu je prispevala tudi njegova priljubljenost v nadškofiji – in to med verniki vseh narodnosti.

Pred volitvami leta 1924 je vladalo izredno napeto vzdušje in nova oblast je močno »pritiskala« na ljudstvo. O tem piše tudi batujski kronist in za fašiste uporablja izraz »snopar«, ki ga navaja tudi SSKJ in je prevod simbola oblasti »fascio« – snop, ki ga je fašistično gibanje prevzelo po antičnem Rimu. Ignacij Leban je ogorčen nad izidom volitev, pa tudi nad spremembami v župnijah, zapisal:

»6. aprila 1924 so bile državnozborske volitve po novem volilnem redu. V našem županstvu jih je glasovalo za Slovence 219, za snoparje 62, za komuniste 18. Vse se je čudilo, kako more biti toliko snoparjev med Slovenci.

18. maja so odšli iz Sv. Križa bratje kapucini. Hud udarec je to za našo župnijo. Samostan je bil prazen 14 dni, potem pa so prišli italijanski kapucini, katerim zelo ugajata samostan in Vipavska dolina. A čemu so prišli, ko ne morejo pomagati duhovnikom!« (Plahuta 2005, 83)

Leta, ki so sledila, so odnose fašističnega režima do Slovencev še zaostriala. Slovence je pestila tudi gospodarska in socialna stiska ter povzročila velik val izseljenstva vseh družbenih slojev.

Z dejanji nove oblasti – ukinitvijo prosvetnih društev in uvedbo drugih oblik akulturacije – so bili ljudje prisiljeni h kulturnemu molku. Vednar pa ta pa ni veljal za cerkvena svetišča, saj je slovenska duhovščina poslanstvo svoje nadškofije izpolnjevala še naprej. To ji je omogočal tudi konkordat, sklenjen med Vatikanom in italijansko vlado dne 11. februarja 1929, in nadškof Sedej je spodbujal rojake, naj se vključujejo v katoliške organizacije, v katerih je bil slovenski jezik zaščiten.

Na izvajanje italijanizacije s pomočjo šolskega sistema, ko je italijanščina postala edini učni jezik v državi, so se goriški in tridentinski škofje pripravili: zahtevali so poučevanje verskega pouka v maternem jeziku, kar je vlada 17. decembra 1923 podprla.

Nadškof Sedej je ustanovil katehetski svet in pripravil seznam učiteljev, primernih

² Mnenje Karla Bonuttija, intervju dne 28. 11. 2015.

³ Spomenice Zbora svečenikov sv. Pavla »Memorandum Cleri Jugoslavi territori ab Italis occupati« z zahtevo po cerkveni avtonomiji Slovencev in Hrvatov, ki sta jo papežu Benediktu IV. 5. 3. 1920 predstavila nadškof Anton Bonaventura Jeglič in Virgil Šček, tako ni podprl.

za verski pouk – in tako je leta 1928, ko so oblasti prepovedale rabo slovenščine v šoli tudi pri pouku verouka, seznanil prosvetno ministrstvo in Sveti sedež, da je v skladu s cerkvenim zakonikom ustanovil Bratovščino krščanskega nauka, ki bo prevzela pouk verouka v slovenščini v cerkvenih prostorih.

O tem piše batujski kronist Leban:

»15. septembra 1928 je ob začetku šolskega leta naznanilo učiteljstvo župniku brez vsakega pismenega obvestila, da je ukinjen krščanski nauk v šoli do nadaljnje odredbe. Župnik je začel takoj poučevati krščanski nauk v cerkvi (ozioroma v zakristiji) trikrat na teden po 2 uri.« (Plahuta 2005, 90)

Elizabeta Vetrih Pišot se verouka v prostorih zakristije dobro spominja (intervju 20. 1. 2014):

»Hodila sem k verouku, ki je bil ločen od šolskega programa in smo ga imeli v zakristiji. V šolskem spričevalu je pisalo: »*Religione a cura di famiglia*«. ⁴ Tako smo pri verouku dobili posebna spričevala na nabožni listini, ki jo je izdajala Goriška škofija z besedilom in predmetnikom v slovenščini. Župnik je od nas strogo zahteval, da smo se naučili pisati slovensko, da smo brali literarna dela ter se na pamet učili otroške pesmice.«

Pravno potrditev za ta način izvajanja verskega pouka je leta 1931 nadškof dosegel s sklicem škofovske konference, na kateri so se odločili za izdajo Navodil dušnim pastirjem (*Normae ad instructionem Cleri curati*); v njih se uresničuje Sedejeva zahteva, da »državna oblast nima pravice poniževati verski pouk v sredstvo za potujčevanje in italijanizacijo ter da verski pouk nikakor ne more biti podrejen učenju kakega tujega jezika ali kakemu nacionalnemu in političnemu namenu, kajti to bi bilo onečaščenje vere in njenih služabnikov«. (Klinec 1979, 39)

3. Slovenski vzgojitelji v Goriškem malem semenišču

Goriško malo semenišče, ustanovljeno leta 1858 kot osemletna gimnazija, je nudilo odlično izobrazbo za nadaljevanje teološkega študija. Združevalo je gojence vseh narodnosti nadškofije; po prvi svetovni vojni se je pouk pričel v šolskem letu 1924/25. Slovenski gojenci tega zavoda so v letih, ko so v našem narodu hoteli zadušiti narodnostna čustva in identiteto, pri ohranjanju slovenstva prevzeli pomembno vlogo, zato je zanimiv pogled na položaj slovenskih vzgojiteljev v tej inštituciji.

Šest strani dolgo pismo prefekta dr. Iva Juvančiča (1899–1985) nadškofu Sedeju odseva razmere (in težave) v tej ustanovi skozi Osnutek hišnega reda (*Regolamento*). V pismu je izjemno jasno izpostavljena vloga materne jezika v nacionalno-kulturnem zavedanju posameznika kot katolika, pa tudi kot temelj njegovega harmoničnega razvoja v duševni in duhovni dimenziji. Nekatere pasuse navajamo v celoti, saj prikazu-

⁴ Za krščanski verouk je zadolžena družina.

jejo spodbujanje k sožitju med gojenci vseh narodnosti s cilji sodobne evropske jezikovne politike medkulturnega dialoga, obenem pa lucidno opozarjajo na nevarnosti, ki z državno jezikovno zakonodajo pretijo slovenskemu jeziku tudi v cerkvenih ustanovah:

»Prevzvišeni, dokler imamo Vas, se nam ni treba bati /... /, ali treba je gledati naprej, da nas ne zadenejo razmere, ki se dogajajo v semenišču na Reki, kjer se pod »grehom« prepoveduje govoriti hrvaški. Hišni red bi vsaj nekaj branil naše naravne pravice. Poleg tega je vprašanje velike važnosti za vzgojo. Smo v dobi prebujene narodne zavesti ... Prava narodna zavest in iz te izvirajoča kultura ni nekaj nekatoliškega, marveč ravno v tem pride do harmonije z nadnaravo. Prava kultura je močna le, če zgrabi razum, srce in voljo. To pa je mogoče le v človekovem materinem jeziku in na način, ki je njegovi naravi, njegovemu mišljenju in čustvovanju najbolj primeren. Italijan gotovo drugače misli in čustvuje ko Slovenec. Zato je nujno potrebno, da vzgojitelj pozna mentaliteto enih in drugih. Slabe strani ene narodnosti, dobre druge. Potem je možno graditi, odpirati svet resnic, zlasti nadnaravnih resnic. Je ravno za našo dobo to potrebno, ker se širi nacionalizem. Tudi slovenski, saj je ta zmeta zvezana z nagnjenjem, ki ga sv. pismo imenuje koreniko greha, z ošabnostjo. Ponašanje z lastno kulturo, s civilizacijo, z jezikom svojega naroda, nepriznavanje pravic drugemu, to tako rado zraste v mladi duši in še toliko je te ljuljke okoli nas. Mislim, da je bila upravičena moja pripomba, da bi se zaradi razmer, v katerih žive skupaj dijaki več narodnosti, vstavil člen: Vsi gojenci naj se zavedajo, da je veličina osebnosti in krona vsake kulture svet katoliških resnic, ki daje po božji volji pravico do življenja – do samobitnega razvoja materinskega jezika, umetnosti, znanosti, kulture sploh – vsakemu ljudstvu. Gojenci različnih narodnosti naj radi med seboj občujejo, spoznavajo drug drugega, se cenijo, se ljubijo. Naj se z veseljem posvete učenju jezikov, ki se stoletja že govore v naših krajih, naj spoznavajo drug drugega kulturne svetove.

/... / Prevzvišeni, saj smo Slovenci majhen narod, ponižni, navajeni pokorščine, zadovoljni tudi z drobci. Vemo, da nam ni mogoče v semenišču odpreti popolnoma vrat v naš svet. Zato smo tembolj ponosni na drobce, ki jih imamo. Dve mali konferenci na teden v slovenskem jeziku in slovensko čtivo pri večerji, to je vse. In vendar jih »Regolamento« ne omenja.

/... / Predpis nadalje določa, da samo nadškof dovoljuje liste in revije, ki jih smejo dijaki čitati. Prevzvišeni, Vi znate izbrati, veste kaj smete dovoliti. Pa za bodočnost. Pravila so lahko za stoletja pisana. Ali bi ne bilo umestno kje določiti, da mora biti npr. vicerektor Slovenec?

/... / In še eno zadevo glede pravilnika. Neka točka pravi: »*Si parla in lingua e non in dialetto*«. ⁵ Po vladni terminologiji se glasi to: Ker Slovencev v Italiji ni, marveč le neko ljudstvo, je slovenščina narečje. Italijanski rektor takega mišljenja bi na podlagi ene določbe, ki jo je v dobri veri podpisal slovenski nadškof, prepovedal slovenščino.

⁵ Govori se v jeziku, ne v narečju.

/... / Sedaj potrkam pri Vas, ekscelencu, ki ste oče nadškofije, tako slovenskemu kot italijanskemu ljudstvu, Vi sami sodite.

/... / Danes prosim Vas, ki ste imeli pogum napisati škofijski list v materinem jeziku. Naše semenišče vzgaja bodoče duhovnike, v cerkvi bodo morali učiti v jeziku svoje matere. Hišni red je interna zadeva zavoda, vem, da hočete Katoliško semenišče, prosim Vas v svojem imenu, v imenu dijakov, ki so sedaj tam, onih stotih, ki bodo prišli za nami: Razveljavite one točke. Imate pravico, daje Vam jo celo konkordat. Dajte, da bo naše ljudstvo z zaupanjem zrlo v sv. Cerkvev, učiteljico ljubezni do vseh narodov, da se uveljavijo tudi tu besede, ki jih je pred nekaj dnevi sv. Oče Pij XI. dejal škofu Fogarju: »LO STESSO DIRITTO NATURALE VALE PER GLI SLAVI COME PER GLI ITALIANI«. ⁶ Prezvzišeni, so naši dijaki že toliko zreli, da bridko čutijo te pomanjkljivosti, sprašujejo, govore. Težko jim je razložiti, zakaj je krščanski nauk od pete gimnazije dalje v italijanščini. A o tem govore tudi doma. Kako naj jaz razlagam, opravičujem vse to pred slovenskimi starši, ki sprašujejo o tem? Kako naj se branim pred sobrati, ki so me nekateri na najbolj netakten način prijemali? Prezvzišeni, kot prefekt ne nosim odgovornosti za to, imam samo eksekutivno dolžnost pod vodstvom g. vicerektorja in rektorja ...

Vicerektorata ne morem sprejeti, brani mi moja vest ...

/... / Vam podvržem vsako besedo, Vaš nauk sprejemem in potem tudi Vaš ukaz. V Kristusu Vaš pokorni (podpis). Gorica, praznik Frančiška Asiškega 1929.« (ARS SI AS 2043, Juvančič)

Nadškof je dr. Juvančiča 18. oktobra 1929 imenoval za generalnega prefekta, 12. novembra 1930 pa za vicerektorja malega semenišča. Tudi slovenski jezik se je v malem semenišču poučeval še naprej, saj je Vatikan odredil, da se v italijanskih semeniščih z dijaki neitalijanskega jezika poučuje tudi njihov materni jezik.

Sedejeva prizadevanja so slovenskemu prebivalstvu Goriške v času fašistične diktature omogočila kulturno-vzgojno rast, povzročila pa so preganjanje slovenske duhovščine in zapečatila usodo njegovega pastirskega poslanstva. Zgodovinarji so si enotni, da je septembra 1931 prišlo do nadškofove izsiljene demisije, vso zapletenost dogodkov pa bi pojasnila šele zaenkrat še neizvedena poglobljena raziskava. 28. novembra istega leta je med Slovenci in tudi drugimi narodi Kraljevine Jugoslavije odjeknila vest o nadškofovi smrti.

Veličastnega pogreba nadškofa se je udeležil njegov nečak Josip Sedej (1971, 62):

»Pogrebne svečanosti so se začele 1. decembra 1931 zgodaj zjutraj. Vsa Gorica je bila zavita v črno, vse trgovine zaprte, vse je mirovalo. Goriški meščani so mu, ne glede na narodnost, hoteli izkazati spoštovanje in čast.

Po pontifikalni črni maši in pogrebnih obredih se je pogrebna povorka razvila po goriških ulicah vse do Katerinijevega trga. Tu se je končal uradni – italijanski del pogreba, kajti tu so nas zapustili predstavniki političnih in vojaških oblasti ter večji del italijanskega prebivalstva. Tu se je začel slovenski del pogreba po

⁶ Isto naravno pravo velja tako za Slovane kot Italijane.

solkanski cesti skozi Solkan do Prevala. Tu so krsto vzeli iz voza in na ramenih nosili na Sv. Goro slovenski fantje in možje. Bazilika je bila polna. Po slovenskem obredu je s kora zadonelo petje slovenskih žalostink.«

Slovenski duhovniki so se po smrti »svojega vladike«, kot bi dejal Filip Terčelj, še bolj zavedali, kako usodno je za primorskega človeka njihovo kulturno-jezikovno poslanstvo. Pogumno so ga še naprej opravljali kljub očitnemu nasprotovanju Giovanni Sirottija (1883–1955), italijaniziranega Istrana in goriškega apostolskega administratorja med letoma 1931 in 1934.

Duhovnik Rudolf Klinec (1912–1977) je v svojih zgodovinskih delih podrobno spregovoril o usodi številnih slovenskih duhovnikov, nad katerimi so se predstavniki oblasti brutalno izživljali, nekatere pa obsodili tudi na konfinacijo, a hkrati opozarja na solidarnost italijanskih kolegov ter na pozitivno vlogo Svetega sedeža:

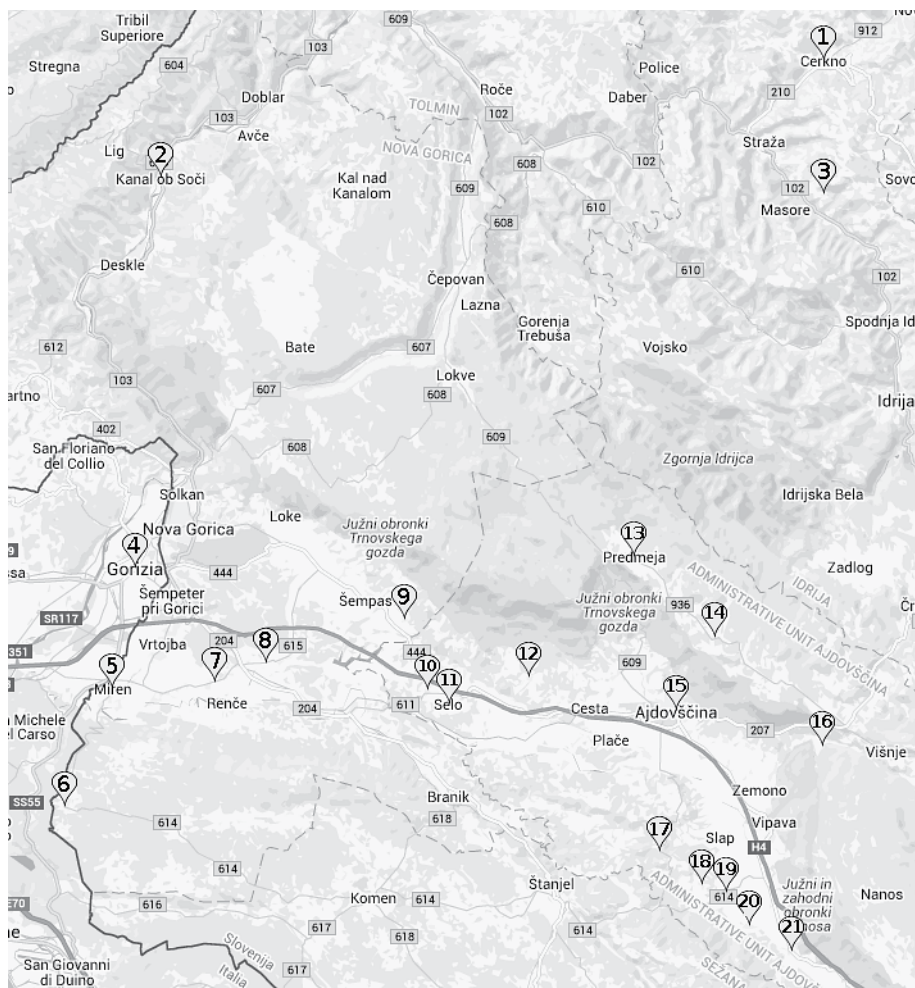
»Italijanski duhovniki v večini, predvsem pa furlanski, so odločno obsojali fašistično nasilje in pomilovali slovenske sobrate. Fašistični teror jim ni dopuščal, da bi si dali duška tem svojim čustvom. Nekateri so zaradi tega postali žrtve fašistične maščevalnosti – tržaški škof Fogar. Bili pa so, žal, tudi redki posamezniki, ki so podpirali fašistično politiko in s tem škodovali sobratom, pa tudi Cerkvi sami. Če ni fašizem uspel pri totalnem uničenju slovenske duhovščine in če je slovenska beseda in pesem ostala vsaj med cerkvenimi stenami, je zasluga Svete stolice. Najvišja cerkvena oblast sicer ni nastopala hrupno, pač pa je stalno reševala, kar se je dalo rešiti v orkanu fašističnega nasilja. Katoliška cerkev je hotela Slovanom v Italiji zagotoviti vsaj temeljne pravice že v konkordatu, kar pa ji ni uspelo. Ostane pa dejstvo, da je bil konkordat zelo koristen za ureditev cerkvenih razmer v Italiji in da je bil, kar se tiče Slovencev, neomajna skala, ob kateri so se razbijali valovi fašističnega besa, ko je šlo za iztrebljanje slovenskih duhovnikov in za poitalijančevanje Cerkve na Primorskem.« (1967, 125–126)

4. Zgodovinski spomin v luči pričevalcev

Iz strukturiranega intervjuja z enaindvajsetimi Slovenci, rojenimi med letoma 1920 in 1935 (tj. nekdanjo italijansko osnovnošolsko populacijo), lahko v skopih obrisih povzamemo naslednje ugotovitve:

1. Sogovorniki se duhovnikov v domačih župnijah dobro spominjajo, navajajo njihova imena in priimke, do njih izražajo globoko spoštovanje in iskreno hvaležnost zaradi slovenskega verouka, ki so ga redno obiskovali in je potekal v prostorih zakristije ali cerkve.

2. Intervjuvanci so svoje duhovnike prikazali kot učitelje slovenskega knjižnega jezika: verouk jim je poleg družinskega okolja omogočil, da so ob prebiranju Katekizma usvajali večino branja slovenskega jezika. Slovenskega knjižnega jezika so se učili tudi s petjem nabožnih pesmi ter z recitacijami in nastopi v cerkvenih prostorih. Polovica sogovornikov se spominja, da so med veroukom tudi pisali in uporabljali abecednik *Prvi koraki* (1926) ter berilo *Kolački* (1926), ki sta bila takrat tudi

Slika 1: (1)Cerkno, (2)Kanal, (3)Otalež, (4)Gorica, (5)Miren, (6)Opatje selo, (7)Bukovica, (8) Vogrsko, (9)Osek, (10)Batuje, (11)Selo, (12)Kamnje, (13)Predmeja, (14)Kovk (15)Ajdo- vščina, (16)Sanabor, (17)Erzelj, (18)Goče, (19)Manče, (20)Podraga, (21)Podnanos

sicer razširjeni skrivni publikaciji. V nekaterih župniščih so naskrivaj delovale bo- gate knjižnice z brezplačno izposajo slovenskih knjig.

3. Iz odgovorov je razvidno, da je bila na goriškem podeželju za bogoslužje poleg la- tinščine še naprej v rabi le slovenščina – pri homilijah in cerkvenem petju. V krajih z ita- lijanskimi verniki je bogoslužje opravljal njihov kaplan posebej ali pa je slovenski duhov- nik po homiliji v slovenščini pripravil krajši govor v italijanščini. V Gorici je bilo slovensko bogoslužje v cerkvi sv. Ivana, ob nedeljah pa tudi v cerkvi sv. Ignacija na Travniku.

V cerkvah na goriškem podeželju ni bilo nikoli italijanskega cerkvenega petja: izjemoma so otroci med šolsko mašo ob zaključku šolskega leta peli italijanske nabožne pesmi, ki so se jih naučili v šoli, duhovniki pa so homilijo »izpustili«.

Ime in priimek	Leto rojstva	Osn. šola	Pokl. šola	Sr. šola	Fak. študij	Mag. študij	Dokt. študij
Fani Ferjančič Verčon	1920	X					
Stanislava Polanc Bolčina	1921	X					
Elizabeta Pišot Vetrlih	1922	X					
Verena Nardin Gorjan	1922	X					
Marija Mavrič Berce	1923	X					
Marija Podgornik Mrmolja	1927	X					
Natalija Pelikan Vuk	1927		X				
Marica Marušič Krašna	1928		X				
Karl Bonutti	1928						X
Marija Sedej Menart	1928	X					
Sergij Šlenc	1928				X		
Frančiška Repič Praček	1929	X					
Ignacij Stibilj	1929					X	
Jožica Vidmar Marinič	1929	X					
Antonija Valentinčič	1929				X		
Marta Sorta Pralica	1930		X				
Rado Bavčar	1930		X				
Marjan Hrib	1931			X			
Frančiška Volč Bizjak	1932		X				
Sergio Valetič	1933		X				
Marija Mavrič Valetič	1935			X			

Tabela 1: *Izobrazbena struktura pričevalcev*

4. Sogovorniki so se kulturno bogatili kot člani cerkvenih pevskih zborov, edine oblike kulturnega delovanja v medvojnem obdobju. Nepozabni so spomini na ilegalno petje vipavskih pevskih zborov v borovem gozdiču na Vitovljah – starodavnem Marijinem svetišču sredi Vipavske doline – leta 1935 in 1938. Zadnje leto je bilo posvečeno spominu na Lojzeta Bratuža, učitelja, izjemno priljubljenega skladatelja in pevovodjo, ki so ga fašisti zastrupili 27. decembra 1936, umrl pa je 16. februarja 1937.

5. Iz odgovorov pričevalcev izhaja, da so se kot mladeniči in mladenke številni vključili v partizanski odpor, a so vsi spregovorili o razočaranju, ki je po letu 1945 sledilo težko pričakovani svobodi. Spomnili so se tudi na žrtve med civilisti in duhovniki še pred koncem vojne in po vojni ter na usodo katoliške vere v komunistični diktaturi – zelo podobno usodi maternega jezika v fašistični diktaturi.

6. Kljub trem totalitarnim režimom, ki so jih sogovorniki – nekateri že zelo častljive starosti – preživeli, so se izkazali za samozavestne slovenske državljane ter spoštljive osebnosti, obenem pa so kritični do nekdanje in sedanje družbene stvarnosti. Vsi so poudarili, da italijanizacija in akulturacija, ki so jo doživljali v šoli, ni vplivala na razvoj njihove narodne zavesti in identitete ter na ljubezen do maternega jezika, ki se ga niso nikoli sramovali.

O italijanskih učiteljih so spregovorili pohvalno in kritično, a s spoštovanjem. Poudarili pa so, da so jih zaradi slovenskih besed v šoli največkrat kaznovali italijanizirani

slovenski učitelji. V nekaterih krajih so bili njihovi vrstniki Italijani in prav presenetljivo je, da je slovenščina tudi v teh krajih izven šolskih zidov – med igro in druženjem – postala prvi jezik, ki so se ga italijanski otroci, celo otroci učiteljev, od sošolcev naučili.

K njihovi pokončnosti in domovinski ljubezni je prispevala krščanska družinska vzgoja v zgodnjem otroškem in pozneje vzgoja šolskem obdobju, ki so jim jo z vso odgovornostjo in zanosom nudili zelo izobraženi slovenski duhovniki, nosilci slovenstva in humanistične kulture ter zagovorniki nenasilnih oblik odpora proti potujčevanju.

5. Goriški nadškof Carlo Margotti (1934-1951)

Z geslom »*Justitia et Pax*« je leta 1934 pričel opravljati svoje poslanstvo goriški nadškof Carlo Margotti. Njegovo nadškofovsko geslo je obetalo mnogo, prav tako njegova naklonjenost jezikom – tudi slovanskim.

Rudolf Klinec (1967, 139) ga opisuje takole:

»Kot človek je bil srčno dober in plemenit, vedno pripravljen pomagati. Kot cerkveni knez je bil izredno goreč in poln pobud. Politično vzeto pa je bil žrtev razmer in časa. Manjšinska problematika mu je bila tuja, stanje, ki ga je našel ob prihodu v Gorico, je sprejel kot zgodovinsko nujnost. Menil je, da ni pristojen, da bi segal na politično področje in zaviral proces narodne asimilacije ter ni pomislil, da je v bistvu šlo za težak moralni problem. Slovenski verniki so se čutili prepuščeni usodi.«

V slovenskem zgodovinopisju je predstavljen kot velik italijanski patriot, navdušen nad fašistično oblastjo, ter kot izvajalec ukrepov italijanizacije svojega predhodnika Sirottija (Čermelj 1965, 219), nekateri zgodovinarji pa mu priznavajo, da se je pri oblasteh iskreno zavzemal za zaščito slovenskih vernikov in duhovnikov ter za ohranjanje slovenskega jezika v cerkvi (Kacin Wohinc 2005, 262).

Dejstvo je, da je bilo po njegovi zaslugi takrat Goriško malo semenišče edina ustanova v Julijski krajini, kjer se je slovenski jezik še naprej poučeval kot obvezni predmet, učiti so se ga morali tudi italijanski in furlanski gojenci.

Zaradi odprtja vatikanskih arhivov bi si celotno obdobje sožitja in konfliktov med nadškofom Margottijem ter slovenskimi duhovniki, ki se odraža v okrožnicah, spomenicah in drugih cerkvenih dokumentih, zaslužilo poglobljeno raziskavo, ki bi obogatila slovenski in italijanski obmejni prostor z novimi spoznanji tudi o občutljivosti/ignoranci Svetega sedeža za manjšinsko problematiko.

To poglavje članka predstavlja le skromen prispevek o nadškofu z vidika pričevalcev.

O nadškofovem delovanju Karl Bonutti (int. 28. 11. 2015) meni naslednje:

»Nadškof Margotti je nasledil apostolskega administratorja Sirottija, ki je bil Slovencem izrazito nenaklonjen. Vatikan je z imenovanjem Margottija v krajih brutalnega nasilja italijanizacije pri fašističnih oblasteh ravnal zelo diplomatsko.

Novi nadškof je bil vatikanski diplomat, nuncij v Turčiji ter Mussolinijev rojak. Slovencem je pomagal ohranjati materni jezik v cerkvi, v malem semenišču je slovenščina ostala obvezni predmet, tudi sam se je naučil slovenščine, da je vernike pri obredih pozdravil v našem jeziku. Zelo je cenil in upošteval dr. Franca Setničarja, svojega slovenskega kanclerja, ki je bil že prej kancler nadškofa Sedeja. Cenil je tudi slovenske redovnice, ki so skrbele za gospodinjstvo v nadškofijski palači. V času počitnic sem bil njegov paž in med vojno me je večkrat poslal v judovski geto v ulici Ascoli: menim, da sem jim v pismih prinašal denar. Nadškof je na prošnjo ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana preko papeža dosegel izboljšanje življenjskih pogojev za internirance v Gonarsu in na Rabu. Prepričan sem, da za vsemi temi za javnost neopaznimi dejanji ne more stati oseba, ki bi pospeševala fašistično politiko. Diplomatsko delovanje je najbolj uspešno, ko je neopazno. Nadškof Margotti nam je dovolil, da smo v Gorici ustanovili slovensko sekcijo Katoliške akcije, jaz sem bil njen predsednik.«

Med vojno se je nadškof izkazal kot izredno občutljiv za tragične dogodke in človeške usode vseh vernikov, o čemer poroča Rudolf Klinec (1967, 172–175):

»Pri vojaškem škofu v Rimu se je zavzemal za duhovno oskrbo slovenskih vojakov v posebnih bataljonih in dosegel, da so jih obiskovali slovenski duhovniki. Zavzemal se je za izboljšanje razmer v taboriščih, slovenskim internirancem je nudil duhovno in materialno pomoč, pošiljal je živež v Gonars. V Rimu je postavil zahtevo, da se otroci iz taborišč izročijo slovenskim družinam. Tako so bile družine v Kobaridu pripravljene sprejeti sto otrok. Povezoval se je s škofoma iz Padove in Trevisa, da sta organizirala nabirke za slovenske internirance. Pomemben je nadškofov obisk pri Mussoliniju aprila 1943, ko mu je predstavil posledice italijanske politike do manjšine ter zahteval, da se preneha z nasiljem, izrazil pa je tudi zaskrbljenost zaradi aretacij in mučenj ženskih oseb, obtoženih sodelovanja s partizani.

Nadškof je posredoval pri oblasteh, opozarjal na nečloveško ravnanje v zaporih in reševal ljudi, kjer je le mogel, tudi tiste, ki so se povezovali s partizani.«

Kljub zapletenosti odnosov se kaže nadškofova izjemna občutljivost za socialne stiske slovenskih sodelavcev ter njegova materialna podpora. Podpiral je veroučno poučevanje v slovenščini in se tudi sam trudil birmance spraševati v slovenščini ter si prizadeval za zaščito duhovnikov pred reakcijo oblasti.

Lahko sicer razumemo kritičnost slovenskih duhovnikov in vernikov do nadškofa Italijana, saj so z njegovim prihodom zaslužili konec »slovenske« goriške nadškofije, kar se je po vojni tudi zgodilo. Nadškof je občutil »maščevanje« revolucionarne roke 2. maja 1945, ko ga je jugoslovanska zasedbena oblast v Gorici aretirala in 8. maja izgnala v Videm. V Gorico, kjer je svoje poslanstvo z vso naklonjenostjo slovenskim duhovnikom opravljal do smrti, se je vrnil 13. julija ob vzpostavitvi zavezniške oblasti.

Nadškofa Margottija se je duhovnik Branko Rudež (1920–2015) v intervjuju, opravljenem 11. 8. 2014, spominjal takole:

»Maja 1945 me je v videmski škofijski kapeli v duhovnika posvetil nadškof Margotti, ki je bil nepričakovano izpuščen iz zapora, na listini je ime videmskega škofa. Bil je dober škof, na njega imam samo lepe spomine. Ko je bil zaprt z duhovnikom Šuligojem, je ta zaprosil zaporniške oblasti, naj nadškofa ne pustijo spati na tleh. Posvečenje je bilo žalostno.«

Vsi povojni dogodki z določitvijo meje, ki je zarezala v ta prostor in ločila slovensko prebivalstvo, zahtevajo posebno obravnavo, kar pa ni cilj prispevka. Arhivsko gradivo razkriva nadškofovo veliko spoštovanje do dr. Iva Juvančiča, prav tako stebra slovenstva v obeh semeniščih, saj ga je 4. avgusta 1936 imenoval za vicerektorja goriškega bogoslovja. Profesor Juvančič je bil odločen branitelj narodnostnih pravic Slovencev in kot vzgojitelj odličen posredovalec vrednot nenasilnega kulturnega odpora slovenskim gojencem obeh semenišč. Prav ti so po njegovi zaslugi prevzeli vlogo humanističnih vzgojiteljev v tem prostoru tudi v času, ko fašističnega režima ni bilo več, a je nastopil komunistični: narodu so tako kot prej materni jezik z istim zanosom pomagali ohranjati katoliško vero.

Dr. Juvančič je decembra 1946 zapustil Gorico, kmalu zatem duhovniški stan in se popolnoma predal zgodovinski stroki.

6. Sklepna misel

Naj sklenemo z refleksijo o tragični usodi tigrovca in fašistične žrtve Ferda Bidovca (1908–1930). V rimskih zaporih je doživel milost spreobrnjenja. Svoji verni materi Italijanki je v pismu 30. maja 1930, tri mesece pred smrtnim strelom na bazoviški gmajni, napisal (Vetrih 2011, 15): »Dne 21. maja sem bil obhajan. Upam, da boš tega vesela, le žal mi je, da tega nisem storil že prej. Morda se vse to ne bi pripetilo.«

Reference

Viri

ARS SI AS 2043, Juvančič – Arhiv Republike Slovenije: ARS SI AS 2043, Juvančič Ivo 1899–1991 (Fond), Te – škatla 5, mape I–VI.

Strukturirani intervjuji [z dvaindvajsetimi pričevalci].

Literatura

Čermelj, Lavo. 1965. *Slovinci in Hrvatje pod Italijo med dvema vojnama*. Ljubljana: Slovenska matica.

Kacin Wohinz, Milica. 2005. *Vivere al confine: Sloveni e Italiani negli anni 1918–1941*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

Klinec, Rudolf. 1967. *Zgodovina Goriške Mohorje-*

ve družbe. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

— — —. 1979. *Primorska duhovščina pod fašizmom*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

Kralj, Franc. 1988. Sedej, nadpastir goriških Slovencev. V: *Sedejev simpozij v Rimu*, 96–116. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.

Plahuta, Slavica, ur. 2005. *Batuje: izbor objavljenega in neobjavljenega gradiva*. Nova Gorica: Goriški muzej; Batuje: Kulturno društvo Batuje.

Sedej, Josip. 1971. *Dr. Frančišek Borgia Sedej*. Zagreb: samozaložba.

Terčelj, Filip. 1931. Našemu nadpastirju ob petindvajsetletnici škofovanja 1906–1931. Gorica: Nadškofijski odbor za proslavo 25 letnice.

Vetrih, Vera, ur. 2010. *Po domovih kraških vasi so zagorele svečke*. Trst: Mladika.